

Υπόθεση C-347/21

Προδικαστική παραπομπή

Ημερομηνία καταθέσεως:

4 Ιουνίου 2021

Αιτούν δικαστήριο:

Spetsializiran nakazatelen sad (ποινικό δικαστήριο ειδικών αρμοδιοτήτων, Βουλγαρία)

Ημερομηνία της απόφασης του αιτούντος δικαστηρίου:

3 Ιουνίου 2021

Κατηγορούμενος:

DD

παρισταμένης της:

Spetsializirana prokuratura (ειδική εισαγγελία, Βουλγαρία)

ΔΙΑΤΑΞΗ

[παραλειπόμενα]

- 1 Το αιτούν δικαστήριο αντιμετωπίζει δυσχέρειες κατά την εκτίμηση του ακριβούς περιεχομένου της απόφασης του Δικαστηρίου της 13ης Φεβρουαρίου 2020 στην υπόθεση C-688/18, ECLI:EU:C:2020:94, όσον αφορά τον τρόπο θεραπείας σφάλματος που προκλήθηκε λόγω προσβολής του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, και ιδίως ως προς το αν πρέπει να διεξαχθούν συμπληρωματικές ή επαναληπτικές πράξεις έρευνας. Επίσης, [το αιτούν δικαστήριο διερωτάται] αν η εν λόγω νομική λύση αρμόζει και επί προσβολής του δικαιώματος για υπεράσπιση του κατηγορουμένου από συνήγορο.

Ως εκ τούτου, κρίνει απαραίτητη την προδικαστική παραπομπή προς το Δικαστήριο.

Τα πραγματικά περιστατικά

- 2 Ο DD κατηγορείται για συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση αποτελούμενη από τέσσερα ακόμη μέλη, σκοπός της οποίας ήταν ο πλουτισμός από την παράνομη προώθηση στη Βουλγαρία υπηκόων τρίτων χωρών (Μπανγκλαντές και Ιράκ), η παράνομη υποβολή της εισόδου στη χώρα καθώς και η ενεργητική και παθητική δωροδοκία σε σχέση με τις ανωτέρω πράξεις, με συμμετοχή στην οργάνωση αυτή αξιωματούχων, και δη τριών υπαλλήλων της «Granichna politzia» (συνοριακής αστυνομίας), μεταξύ των οποίων και ο DD· αδίκημα προβλεπόμενο στο άρθρο 321, παράγραφος 3 σημείο 2 σε συνδυασμό με την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου του Nakazatelen kodeks (ποινικού κώδικα, στο εξής: NK). Επίσης κατηγορείται για υποβολή της παράνομης εισόδου συγκεκριμένων προσώπων, ήτοι των MM και RB, με σκοπό να αποκομίσει περιουσιακό όφελος· αδίκημα προβλεπόμενο στο άρθρο 281, παράγραφος 2, NK.
- 3 Στη συνεδρίαση της 15ης Οκτωβρίου 2020 εμφανίστηκαν ο κατηγορούμενος DD και ο δικηγόρος του VV. Εξετάστηκαν ορισμένοι μάρτυρες, μεταξύ των οποίων και ο μάρτυρας με τον κωδικό 263. Ο δικηγόρος VV είχε τη δυνατότητα να απευθύνει ερωτήσεις στους μάρτυρες. Λόγω προχωρημένης ώρας, η εξέταση του μάρτυρα αναβλήθηκε για την 30ή Νοεμβρίου 2020.
- 4 Στις 27 Νοεμβρίου 2020, ο δικηγόρος VV κατέθεσε αίτημα αναβολής στο οποίο ανέφερε ότι δεν έχει αναρρώσει μετά την νόσησή του από κορωνοϊό.
- 5 Κατά τη συνεδρίαση της 30ής Νοεμβρίου 2020 υποβλήθηκε από τον κατηγορούμενο DD αίτημα αναβολής της υποθέσεως λόγω της απουσίας του δικηγόρου του. Εντούτοις, το δικαστήριο προχώρησε στη συζήτηση και συνέχισε την εξέταση του μάρτυρα με κωδικό 263.

Το δικαστήριο αναγνώρισε ότι με την επιλογή αυτή παραβιάζεται το δικαίωμα εκπροσώπησης του κατηγορούμενου DD από δικηγόρο, καθώς επίσης ότι προσβάλλεται το δικαίωμα του δικηγόρου VV να παραστεί και να συμμετέχει στη συζήτηση. Ωστόσο, το δικαστήριο αποφάσισε να συνεχιστεί η εξέταση του μάρτυρα παρέχοντας στους υπολοίπους μετέχοντες τη δυνατότητα να του απευθύνουν ερωτήσεις. Το δικαστήριο διευκρίνισε επίσης ότι θα καλέσει τον μάρτυρα και στην επόμενη συνεδρίαση, προκειμένου να δοθεί στον δικηγόρο VV η δυνατότητα να του υποβάλει ερωτήσεις. Το δικαστήριο θεώρησε ότι με τον τρόπο αυτόν θα άρει τις αρνητικές συνέπειες της απουσίας του δικηγόρου VV διεξαγωγής της εξέτασης στις 30 Νοεμβρίου 2020. Το δικαστήριο μνημόνευσε την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-688/18.

Η εξέταση του μάρτυρα με τον κωδικό 263 συνεχίστηκε με την υποβολή ερωτημάτων σε αυτόν από τους παριστάμενους παράγοντες της δίκης. Αντίγραφο του πρακτικού απεστάλη στο δικηγόρο VV. Η επόμενη συνεδρίαση ορίστηκε για την 18η Δεκεμβρίου 2020.

- 6 Στις 4 Δεκεμβρίου 2020, ο δικηγόρος VV προσκόμισε αντίγραφο βεβαίωσης ασθενείας από την οποία προέκυπτε ότι δεν ήταν σε θέση να παραστεί κατά τη συνεδρίαση της 30ής Νοεμβρίου 2020.
- 7 Στις 10 Δεκεμβρίου 2020, ο δικηγόρος VV προσκόμισε έγγραφο με το οποίο βεβαιωνόταν ότι ο κατηγορούμενος DD είχε νοσήσει από κορωνοϊό. Υπέβαλε αίτημα αναβολής.

Στις 15 Δεκεμβρίου 2020, ο δικηγόρος VV προσκόμισε έγγραφο με το οποίο βεβαιωνόταν ότι αντιμετώπιζε και άλλα προβλήματα υγείας, ενώ προσκόμισε και πρόσθετο έγγραφο σχετικά με την ασθένεια του κατηγορούμενου DD. Υπέβαλε αίτημα αναβολής.

- 8 Ωστόσο, η συνεδρίαση της 18ης Δεκεμβρίου 2020 διεξήχθη κανονικά. Το δικαστήριο επισήμανε και πάλι ότι έπρεπε να εξεταστεί ο εμφανισθείς μάρτυρας YAR και να δοθεί στον κατηγορούμενο DD και τον δικηγόρο VV η δυνατότητα να υποβάλουν ερωτήσεις στον εν λόγω μάρτυρα στην επόμενη συνεδρίαση. Το δικαστήριο μνημόνευσε και πάλι την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-688/18.

Η εν λόγω απόφαση του δικαστηρίου αποτέλεσε στόχο επικριτικών σχολίων από τους υπόλοιπους δικηγόρους.

Εξετάστηκε ο μάρτυρας YAR. Αντίγραφα του πρακτικού απεστάλησαν στον κατηγορούμενο DD και τον δικηγόρο VV.

- 9 Η επόμενη συνεδρίαση διεξήχθη στις 11 Ιανουαρίου 2021. Στη συνεδρίαση αυτή παρέστησαν ο κατηγορούμενος DD και ο δικηγόρος VV.

Ο δικηγόρος VV επέκρινε την απόφαση του δικαστηρίου να προχωρήσει στη διεξαγωγή των συνεδριάσεων της 30ής Νοεμβρίου 2020 και της 18ης Δεκεμβρίου 2020 ισχυριζόμενος ότι παραβιάστηκαν τα δικαιώματα υπεράσπισης. Υποστήριξε ότι το δικαστήριο δεν ερμήνευσε ορθά το ενωσιακό δίκαιο και ειδικότερα την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-688/18. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, η εν λόγω απόφαση δεν αφορά την απουσία του συνηγόρου, αλλά την απουσία του κατηγορουμένου. Επίσης αφορά εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία επιτρέπει τη διεξαγωγή της δίκης ερήμην του κατηγορούμενου και απουσία του δικηγόρου του, ενώ η βουλγαρική νομοθεσία την απαγορεύει. Εξάλλου, η οδηγία θεσπίζει ελάχιστους κανόνες, ενώ οι εθνικοί κανόνες προβλέπουν ισχυρότερες εγγυήσεις.

Ως προς τις παρατηρήσεις αυτές το δικαστήριο διαπίστωσε ότι, πράγματι, δεν είναι σαφές αν οι κανόνες για την προστασία του δικαιώματος του κατηγορουμένου να παρίσταται αυτοπροσώπως, όπως διατυπώθηκαν στην απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-688/18, ισχύουν και για τον συνηγόρο. Διευκρίνισε ότι κατά τη διεξαγωγή των συνεδριάσεων της 30ής Νοεμβρίου 2020 και της 18ης Δεκεμβρίου 2020 παραβιάστηκε το δικαίωμα του κατηγορουμένου DD και του δικηγόρου VV να παρίστανται αυτοπροσώπως,

υποστήριξε δε την άποψη ότι η εν λόγω προσβολή δύναται να ιαθεί με τη συμπληρωματική εξέταση των μαρτύρων. Στο πλαίσιο αυτό δεν συμφώνησε με τον ισχυρισμό της υπεράσπισης ότι το εθνικό δίκαιο παρέχει υψηλότερο επίπεδο προστασίας και, συνεπώς, αποκλείεται η εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης.

Το δικαστήριο απεφάνθη ότι πρέπει να διεξαχθεί συμπληρωματική εξέταση του μάρτυρα με τον κωδικό 263 και του μάρτυρα YAR παρουσία του δικηγόρου VV και του κατηγορούμενου DD και στη συνέχεια να εκτιμηθεί αν και κατά πόσον ήρθη η προσβολή.

- 10 Οι δύο μάρτυρες εξετάστηκαν κατά τη συνεδρίαση της 22ας Φεβρουαρίου 2021. Παρόντες ήταν τόσο ο κατηγορούμενος DD όσο και ο δικηγόρος VV, οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να υποβάλουν ερωτήσεις προς τους μάρτυρες.

Ο κατηγορούμενος DD δεν υπέβαλε ερωτήσεις, ενώ ο δικηγόρος VV απηύθυνε ερωτήσεις μόνο προς τον μάρτυρα YAR. Ο τελευταίος δήλωσε ρητά ότι δεν επιθυμούσε να υποβάλει ερωτήσεις στον μάρτυρα με τον κωδικό 263.

Κατόπιν αυτής της δηλώσεως συνεχίστηκε η εξέταση του μάρτυρα με τον κωδικό 263 με την ανάγνωση των όσων είχε καταθέσει στο στάδιο της προδικασίας. Σε αντίθεση με τους λοιπούς μετέχοντες και το δικαστήριο, ο κατηγορούμενος DD και ο δικηγόρος VV δεν απηύθυναν ερωτήσεις στον μάρτυρα. Αμφότεροι δήλωσαν ότι δεν επιθυμούσαν να του υποβάλουν ερωτήσεις.

- 11 Κατά την εν λόγω συνεδρίαση, το δικαστήριο επανέλαβε το ερώτημα προς τον δικηγόρο VV σχετικά με το αν θεωρεί ότι θεραπεύτηκε η προσβολή του δικαιώματος παραστάσεως (του ίδιου και του κατηγορουμένου) που έλαβε χώρα κατά τις συνεδριάσεις της 30ής Νοεμβρίου 2020 και της 18ης Δεκεμβρίου 2020 διά της εξετάσεως του μάρτυρα YAR και του μάρτυρα με τον κωδικό 263.

Ο δικηγόρος VV επέμεινε στην άποψη ότι η προσβολή δεν θεραπεύτηκε, καθόσον μια παράνομη διαδικαστική πράξη δεν μπορεί να έχει νόμιμες συνέπειες. Υποστήριξε ότι το παραδεκτό των αποδείξεων προϋποθέτει την παρουσία όλων των παραγόντων της δίκης. Ως εκ τούτου, η εν λόγω προσβολή θα μπορούσε να θεραπευτεί μόνο με την επανάληψη της εξέτασης του μάρτυρα με τον κωδικό 263 και του μάρτυρα YAR ως προς τις ερωτήσεις που τέθηκαν κατά τις συνεδριάσεις της 30ής Νοεμβρίου 2020 και της 18ης Δεκεμβρίου 2020.

- 12 Το δικαστήριο διαπίστωσε ότι πρόκειται για ένα δύσκολο ζήτημα και επιφυλάχθηκε να απαντήσει σε μεταγενέστερο χρόνο. Ωστόσο, φρονεί ότι δεν είναι σε θέση να δώσει πειστική απάντηση και για τον λόγο αυτόν αποφάσισε να απευθυνθεί στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την έκδοση προδικαστικής απόφασης.

- 13 Το δίκαιο της Ένωσης

Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο

πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας (ΕΕ 2013, L 294, σ. 1) (στο εξής: οδηγία 2013/48).

Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2016, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας (ΕΕ 2016, L 65, σ. 1) (στο εξής: οδηγία 2016/343).

Απόφαση του Δικαστηρίου της 13ης Φεβρουαρίου 2020 στην υπόθεση C-688/18, ECLI:EU:C:2006:94.

Το εθνικό δίκαιο

- 14 Το άρθρο 55 του Nakazatelno protsesualen kodeks (κώδικα ποινικής δικονομίας, στο εξής: NPK) ορίζει τα εξής:

«Ο κατηγορούμενος έχει τα ακόλουθα δικαιώματα: [...] να μετέχει στην ποινική διαδικασία [...] να έχει συνήγορο».

Κατά το άρθρο 99 NPK:

«Ο συνήγορος έχει τα ακόλουθα δικαιώματα: [...] να μετέχει στην ποινική διαδικασία ».

Το άρθρο 271, παράγραφος 2, NPK ορίζει τα ακόλουθα:

«Η ακροαματική διαδικασία αναβάλλεται εάν δεν παρίστανται οι ακόλουθοι:

[...]

2. ο κατηγορούμενος [...]

3. ο συνήγορος [...]

Η διεξαγωγή της δίκης ερήμην του κατηγορουμένου επιτρέπεται μόνο σε περίπτωση που αυτός δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί ή έχει δώσει τη συγκατάθεσή του έχοντας πλήρη επίγνωση της κατάστασης (άρθρο 269, παράγραφος 3, NPK). Η υπεράσπιση από δικηγόρο είναι υποχρεωτική εφόσον η υπόθεση εκδικάζεται ερήμην του κατηγορουμένου (άρθρο 94, παράγραφος 1, σημείο 8, NPK).

Οι εν λόγω διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας ισχύουν για ολόκληρη τη διαδικασία και όχι μόνο για μια μεμονωμένη συνεδρίαση.

- 15 Σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, η συγκέντρωση αποδείξεων (εν προκειμένω, η εξέταση μαρτύρων) ερήμην του κατηγορουμένου και απουσία του συνηγόρου του συνιστά προσβολή του δικαιώματος του κατηγορουμένου να παρίσταται αυτοπροσώπως και να έχει συνήγορο.
- 16 Είναι σαφές ότι η εν λόγω διαδικαστική πλημμέλεια αίρεται μόνον εάν κληθούν εκ νέου οι μάρτυρες και δοθεί στον κατηγορούμενο και τον συνήγορό του η δυνατότητα να τους απευθύνουν ερωτήσεις.

Ωστόσο, από το εθνικό δίκαιο δεν προκύπτει ρητά ο χαρακτήρας αυτής της εκ νέου εξέτασης των μαρτύρων, και ειδικότερα, αν πρόκειται για συμπληρωματική ή επαναληπτική εξέταση.

Στην περίπτωση της συμπληρωματικής εξέτασης διατηρείται η σημασία όσων οι συγκεκριμένοι μάρτυρες κατέθεσαν ερήμην του κατηγορουμένου και απουσία του συνηγόρου του. Τούτο οφείλεται στο ότι οι εν λόγω καταθέσεις έγιναν κατόπιν ερωτήσεων των λοιπών παραγόντων της δίκης, οι οποίοι ήταν παρόντες. Στην εκ νέου εξέταση των μαρτύρων παρίστανται ο προηγουμένως απών κατηγορούμενος και ο προηγουμένως απών συνήγορος, δυνάμενοι να απευθύνουν τις ερωτήσεις τους. Αυτό τους επιτρέπει να ασκήσουν πλήρως το δικαίωμα αυτοπρόσωπης παράστασης και το δικαίωμα υπεράσπισης από συνήγορο.

Στην περίπτωση της επαναληπτικής εξέτασης χάνουν τη σημασία τους οι καταθέσεις των μαρτύρων που έγιναν ερήμην του κατηγορουμένου και απουσία του συνηγόρου του. Αυτό οφείλεται στο ότι οι εν λόγω καταθέσεις έγιναν ερήμην του κατηγορουμένου και απουσία του συνηγόρου του. Κατά την εκ νέου εξέταση των μαρτύρων, εκτός από τον προηγουμένως απόντα κατηγορούμενο και τον προηγουμένως απόντα συνήγορο υποβάλλουν ξανά τις ερωτήσεις τους και οι λοιποί παράγοντες της δίκης, ανεξαρτήτως της παρουσίας τους στην προηγούμενη εξέταση.

- 17 Το εθνικό δίκαιο δεν περιέχει ρητή πρόβλεψη σχετικά με το αν πρέπει να διεξαχθεί συμπληρωματική ή επαναληπτική εξέταση. Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις ότι αρκεί πλήρως η διεξαγωγή συμπληρωματικής εξέτασης.

Το άρθρο 348, παράγραφος 3, σημείο 1, NPK προβλέπει τα εξής:

«Ουσιώδης παράβαση δικονομικών κανόνων συντρέχει εάν

1. η παράβαση οδήγησε σε περιορισμό των δικονομικών δικαιωμάτων των εμπλεκόμενων μερών και δεν αντισταθμίστηκε.»

Εάν θεωρηθεί ότι πρόκειται για επαναληπτική εξέταση, η αρχική εξέταση καθίσταται άνευ νομικής σημασίας. Κατά συνέπεια δεν λαμβάνεται υπόψη κατά τον σχηματισμό της δικανικής κρίσης. Ως εκ τούτου, η εν λόγω εξέταση, η οποία στερείται έννομης σημασίας, δεν οδηγεί σε περιορισμό των δικονομικών δικαιωμάτων των εμπλεκόμενων μερών.

Εάν θεωρηθεί ότι πρόκειται για συμπληρωματική εξέταση, η αρχική εξέταση διατηρεί την έννομη σημασία της. Η εν λόγω εξέταση διεξήχθη ερήμην του κατηγορουμένου και απουσία του συνηγόρου του και, ως εκ τούτου, οδήγησε σε περιορισμό των διαδικαστικών δικαιωμάτων. Η παράβαση των δικονομικών κανόνων αντισταθμίζεται από την εκ νέου εξέταση των ίδιων μαρτύρων, κατά την οποία δύνανται να απευθύνουν ερωτήσεις στους μάρτυρες ο κατηγορούμενος και ο δικηγόρος του.

Υπό αυτή την έννοια, η διάταξη του άρθρου 348, παράγραφος 3 σημείο 1, ΝΡΚ ισχύει, υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως της κύριας δίκης, μόνο για τη συμπληρωματική εξέταση, και όχι για την επαναληπτική. Θέτει ορισμένες απαιτήσεις στην εκ νέου εξέταση των μαρτύρων υπό την έννοια ότι απαιτεί να δοθεί στον κατηγορούμενο και τον δικηγόρο του, οι οποίοι δεν ήταν παρόντες στην προηγούμενη εξέταση, πλήρης δυνατότητα να υποβάλουν τις ερωτήσεις τους. Εφόσον δοθεί η δυνατότητα αυτή, αντισταθμίζεται η προηγούμενη παράβαση.

18 Προδικαστικά ερωτήματα

Διασφαλίζεται το δικαίωμα του κατηγορουμένου για αυτοπρόσωπη παράσταση στη δίκη σύμφωνα με το άρθρο 8, παράγραφος 1, σε συνδυασμό με το άρθρο 10, παράγραφος 1, και με την αιτιολογική σκέψη 44 της οδηγίας 2016/343, αν σε χωριστή συνεδρίαση εξετάστηκε μάρτυρας ερήμην του κατηγορουμένου, παρότι δε στην αμέσως επόμενη συνεδρίαση ο κατηγορούμενος είχε τη δυνατότητα να εξετάσει τον εν λόγω μάρτυρα, εντούτοις δήλωσε ότι δεν έχει ερωτήσεις, ή η διασφάλιση του δικαιώματος αυτοπρόσωπης παραστάσεως απαιτεί την πλήρη επανάληψη της εν λόγω εξέτασης, συμπεριλαμβανομένης της επανάληψης των ερωτήσεων των λοιπών παραγόντων της δίκης, οι οποίοι ήταν παρόντες κατά την πρώτη εξέταση;

Διασφαλίζεται το δικαίωμα υπεράσπισης από δικηγόρο σύμφωνα με το άρθρο 3, παράγραφος 1, σε συνδυασμό με το άρθρο 12, παράγραφος 1, της οδηγίας 2013/48, αν σε δυο χωριστές συνεδριάσεις εξετάστηκαν δύο μάρτυρες απουσία του δικηγόρου, ωστόσο ο δικηγόρος είχε τη δυνατότητα να εξετάσει τους δύο μάρτυρες στην επόμενη συνεδρίαση, ή η διασφάλιση του δικαιώματος υπεράσπισης από δικηγόρο απαιτεί να επαναληφθούν καθ'ολοκληρίαν οι δύο εξετάσεις μαρτύρων, συμπεριλαμβανομένων των ερωτήσεων που είχαν υποβάλει οι υπόλοιποι παράγοντες της δίκης στην προηγούμενη εξέταση, και επιπλέον να δοθεί στο δικηγόρο, ο οποίος απουσίασε στις δύο προηγούμενες συνεδριάσεις, η δυνατότητα να υποβάλει τις ερωτήσεις του;

Αιτιολόγηση της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως

19 Επί του πρώτου ερωτήματος:

Στις σκέψεις 47 και 48 της απόφασης του στην υπόθεση C-688/18, ECLI:EU:2020:94, το Δικαστήριο τόνισε ότι δεν προσβάλλεται το δικαίωμα του κατηγορουμένου να παρίσταται αυτοπροσώπως, σε περίπτωση που δεν παρέστη σε μια συνεδρίαση, πλην όμως, στη συνέχεια, οι ερήμην του διενεργηθείσες δικονομικές πράξεις επαναλήφθηκαν παρουσία του.

Παρά ταύτα, παραμένει ασαφής η σημασία που προσδίδει το Δικαστήριο στην απαίτηση για επανάληψη των εν λόγω πράξεων. Ειδικότερα, δεν είναι σαφές αν επιβάλλεται η καθ' ολοκληρίαν επανάληψη της εξέτασης (που θα σήμαινε ότι οι παράγοντες της δίκης, οι οποίοι ήταν προηγουμένως παρόντες και υπέβαλαν τις ερωτήσεις τους, θα υποβάλουν εκ νέου τις ίδιες ερωτήσεις και στη συνέχεια θα υποβάλει τις ερωτήσεις του ο προηγουμένως απών κατηγορούμενος) ή αν η εξέταση πρέπει να επαναληφθεί μόνο προς εξασφάλιση της προστασίας των δικαιωμάτων του μη παρασταθέντος κατηγορουμένου (που θα σήμαινε ότι θα δοθεί στον κατηγορούμενο η δυνατότητα να υποβάλει ερωτήσεις).

Πράγματι, το γεγονός ότι στη σκέψη 47 το Δικαστήριο κάνει λόγο για «συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα» («further examination», «l'audition supplémentaire») υποδηλώνει ότι η προηγούμενη εξέταση παραμένει ισχυρή.

Ωστόσο, η έκφραση «να επαναληφθούν» («has had repeated ... the steps», «la réitération»), την οποία χρησιμοποιεί το Δικαστήριο στη σκέψη 48, υποδηλώνει ότι η προηγούμενη εξέταση καθίσταται ανίσχυρη.

Εξάλλου, το διατακτικό της απόφασης του Δικαστηρίου περιέχει τη διατύπωση «να επαναλάβει τις εν λόγω πράξεις, προβαίνοντας ειδικότερα σε συμπληρωματική εξέταση μάρτυρα» («to repeat those steps, in particular by conducting a further examination», «a réitérer lesdits actes, notamment en procédant à l'audition supplémentaire»). Ως εκ τούτου, είναι απολύτως σαφές ότι το Δικαστήριο συνδέει την επανάληψη με τη συμπληρωματική εξέταση. Ωστόσο, εξακολουθεί να είναι ασαφής η έννοια την οποία προσδίδει το Δικαστήριο στους όρους που χρησιμοποιεί, καθόσον στην εθνική νομική ορολογία η «επαναληπτική εξέταση» και η «συμπληρωματική εξέταση» είναι έννοιες διαφορετικές και αλληλοαποκλείονται.

- 20 Συνεπώς, με το πρώτο ερώτημα ζητείται να διευκρινιστεί αν η διεξαγωγή «συμπληρωματικής εξέτασης» καλύπτει τις απαιτήσεις του άρθρου 10, παράγραφος 1, της οδηγίας 2016/343 ή αν πρέπει να διεξαχθεί «επαναληπτική εξέταση» (βλέπε σημείο 16) προκειμένου να θεωρηθεί ότι η προσβολή του κατ' άρθρο 8, παράγραφος 1, της οδηγίας 2016/343 δικαιώματος αυτοπρόσωπης παραστάσεως του κατηγορουμένου στη δίκη αντισταθμίστηκε αποτελεσματικά.
- 21 Σημειώνεται ότι η αιτιολογική σκέψη 44 της οδηγίας 2016/343 προσδιορίζει το περιεχόμενο της απαίτησης για «επαρκή και αποτελεσματικά μέσα ένδικης προστασίας»

Έχουν τα «επαρκή και αποτελεσματικά μέσα ένδικης προστασίας» την έννοια ότι ο κατηγορούμενος που απουσίασε από την προηγούμενη συνεδρίαση πρέπει να

έχει τη δυνατότητα να υποβάλει τις ερωτήσεις του, ή ότι η δυνατότητα αυτή πρέπει να δοθεί σε όλους τους παράγοντες της δίκης, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που ήταν παρόντες στην προηγούμενη συνεδρίαση;

Ειδικότερα: Ισχύουν τα εν λόγω μέσα ένδικης προστασίας μόνο για τις επιπτώσεις στον κύκλο δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, του οποίου το δικαίωμα αυτοπρόσωπης παραστάσεως έχει προσβληθεί, καθόσον μόνο αυτός πρέπει «[να επαναφερθεί] στη θέση που θα είχε εάν δεν είχαν παραβιαστεί τα δικαιώματά του (αιτιολογική σκέψη 44); Ή ισχύουν τα μέσα ένδικης προστασίας και για τις επιπτώσεις στον κύκλο δικαιωμάτων των λοιπών παραγόντων της δίκης, των οποίων το δικαίωμα αυτοπρόσωπης παραστάσεως δεν υπέστη προσβολή;

- 22 Προς αποφυγή τυχόν αμφιβολιών, διευκρινίζεται ότι: Κατά τη διεξαγωγή «συμπληρωματικής εξέτασης» (βλέπε σημείο 16), ερωτήσεις μπορούν να κάνουν και οι λοιποί παράγοντες της δίκης, οι οποίοι ήταν παρόντες στην προηγούμενη συνεδρίαση. Ωστόσο, ο κανόνας αυτός αφορά νέες ερωτήσεις και όχι την επανάληψη ερωτήσεων που είχαν τεθεί. Η υποβολή των εν λόγω νέων ερωτήσεων απορρέει από το δικαίωμά τους για συμμετοχή στη διαδικασία και δεν αποτελεί έκφραση «επαρκών και αποτελεσματικών μέσων ένδικης προστασίας» σε περίπτωση προσβολής του εν λόγω δικαιώματος.

Εν συνεχεία της ολοκλήρωσης της εξέτασης του μάρτυρα με τον κωδικό 263 από το δικηγόρο VV και της δήλωσης του κατηγορουμένου DD ότι ο ίδιος δεν έχει ερωτήσεις, οι υπόλοιποι παράγοντες της δίκης υπέβαλαν στον μάρτυρα μια σειρά νέων ερωτήσεων στο πλαίσιο της κανονικής πορείας της διαδικασίας και, δη, της ανάγνωσης των όσων είχε καταθέσει ο μάρτυρας με τον κωδικό 263 στο στάδιο της προδικασίας (βλέπε σημείο 10). Ως εκ τούτου, η λύση της «συμπληρωματικής εξέτασης» ως αποτελεσματικού μέσου ένδικης προστασίας δεν αποκλείει τη δυνατότητα των υπολοίπων παραγόντων της δίκης να υποβάλουν νέες, συμπληρωματικές ερωτήσεις προς τον μάρτυρα.

- 23 Επί του δευτέρου ερωτήματος:

Το δεύτερο ερώτημα είναι όμοιο με το πρώτο, αφορά όμως το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο σύμφωνα με το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 2013/48. Δεν χωρεί αμφιβολία ότι υπήρξε προσβολή του εν λόγω δικαιώματος στην υπόθεση της κύριας δίκης, δεδομένου ότι οι συνεδριάσεις της 30ής Νοεμβρίου 2020 και της 18ης Δεκεμβρίου 2020 (στις οποίες εξετάστηκαν οι δύο μάρτυρες) διεξήχθησαν απουσία του δικηγόρου VV με συνέπεια να μην ασκήσει ο κατηγορούμενος DD το δικαίωμά υπεράσπισης από συνήγορο.

Κατά συνέπεια, τίθεται το ερώτημα της φύσεως του αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος κατά την έννοια του άρθρου 12 της οδηγίας 2013/48/ΕΕ, δηλαδή, εάν απαιτείται η διεξαγωγή «συμπληρωματικής εξέτασης» ή «επαναληπτικής εξέτασης» των δύο μαρτύρων (βλέπε σημείο 16).

Ιδίως προκύπτουν αμφιβολίες ως προς τη διασφάλιση του δικαιώματος του κατηγορουμένου DD για υπεράσπιση από τον δικηγόρο VV, δηλαδή, αν ήταν

επαρκής η δυνατότητα που δόθηκε στον τελευταίο να εξετάσει τους δύο μάρτυρες στη νέα συνεδρίαση της 22ας Φεβρουαρίου 2021 ή αν κατά την εν λόγω συνεδρίαση θα έπρεπε, εκτός από την εξέταση των μαρτύρων από αυτόν, να επαναλάβουν και οι λοιποί παράγοντες της δίκης (οι άλλοι τέσσερις κατηγορούμενοι και οι δικηγόροι τους) τις ερωτήσεις που είχαν υποβάλει στις συνεδριάσεις της 30ής Νοεμβρίου 2020 και της 18ης Δεκεμβρίου 2020.

Οι ανωτέρω παρατηρήσεις ισχύουν και για το συγκεκριμένο ερώτημα.

24 Λυσιτέλεια της απάντησης του Δικαστηρίου

Οι ενστάσεις του δικηγόρου VV δεν πρέπει να μείνουν αναπάντητες. Πράγματι, η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-688/18 αφήνει περιθώριο για διάφορες ερμηνείες και αφορά αποκλειστικά το δικαίωμα παράστασης του ίδιου του κατηγορουμένου, δεν αναφέρεται όμως στο δικαίωμα του συνηγόρου του να συμμετέχει στη διαδικασία.

Κατά συνέπεια, με την απάντηση των ερωτημάτων από το Δικαστήριο θα δοθούν διευκρινίσεις στο αιτούν δικαστήριο ως προς το κατά πόσο με τις διαδικαστικές πράξεις που έλαβαν χώρα στο πλαίσιο της υπόθεσης της κύριας δίκης στις 22 Φεβρουαρίου 2021 αντισταθμίστηκε επαρκώς η προσβολή [των δικαιωμάτων] του κατηγορουμένου DD και του δικηγόρου του VV να παρίστανται στην ποινική δίκη και να συμμετέχουν προσηκόντως σε αυτή, ή αν, αντιθέτως, η προστασία των δικαιωμάτων του απαιτεί τη διεξαγωγή εκ νέου εξέτασης των δύο μαρτύρων στην οποία οι λοιποί παράγοντες της δίκης θα υποβάλουν εκ νέου τα ερωτήματα που είχαν υποβάλει στις συνεδριάσεις της 30ής Νοεμβρίου 2020 και της 18ης Δεκεμβρίου 2020.

[παραλειπόμενα]